

INKLYUZIV TA'LIMNING MAZMUN VA MOHIYATI

Muxitdinova Gulbaxar Saydakbarovna

Qurbonov Sirojiddin Bo'ron o'g'li

Toshkent imkoniyati cheklangan shaxslar uchun ixtisoslashtirilgan

1-son kasb-hunar maktabi o'qituvchilari

Annotatsiya: *Ushbu maqolada imkoniyati cheklangan bolalar uchun inklyuziv ta'limni tashkil etish yo'l yo'riqlari, inklyuziv ta'limni tashkil qilish uchun asos bo'ladigan xalqaro meyoriy hujjatlar va inklyuziv ta'limning mazmun – mohiyati haqida mulohaza yuritilgan.*

Kalit so'zlar: *inklyuziv ta'lim, imkoniyati cheklangan bolalar, huquq, konvensiya, ta'lim, konferensiya, nogiron, deklaratsiya, maktab, imkoniyat, mazmun, maorif.*

Alohida yordamga muhtoj bolalar va o'smirlarga nisbatan g'amxo'rlik, ularning huquqlarini ijtimoiy qo'llab-quvvatlash, ta'lim-tarbiya jarayonini bu bolalarning ehtiyoji va qobiliyatiga mos ravishda tashkil etish, sog'lom jamiyatga tenglashtirish ishlari bugungi kunning o'ta dolzarb masalalardan biridir. Hozirgi kunda Respublikamizda maxsus maktabgacha ta'lim muassasalari va maktab-internatlar, imkoniyati cheklangan shaxslar uchun kasb-hunar maktablari mavjud bo'lib, ushbu ta'lim muassasalarida imkoniyati cheklangan bolalar uchun barcha shart-sharoitlar mavjud. Ammo ko'plab sabablarga ko'ra ayrim imkoniyati cheklangan bolalar uyda yakka tartibda o'qishmoqda yoki ayrimlari esa batamom ta'limdan chetda qolib ketmoqdalar. Bundan tashqari maxsus maktabgacha ta'lim va tarbiyaning korreksion-pedagogik ish sifati yuqori darajada bo'lsada, biroq aynan alohida ehtiyojli bolalarning sog'lom muhitda ta'lim-tarbiya olmayotganliklari sababli ijtimoiy hayotimizga moslashishlarida ko'plab qiyinchiliklar va muammolarga duch kelmoqdalar. Shuning uchun ham imkoniyati cheklangan bolalarning yopiq-segregatsion ta'lim tizimida o'qitilishining ko'plab salbiy oqibatlarini yuzaga keltirishi jahon hamjamiyati tomonidan ham tan olindi.

Zero, BMT tomonidan 1949 yilda qabul qilingan "Inson huquqlari umumjahon Deklaratsiyasi"da "Ta'lim olish har bir insoning asosiy va ajralmas huquqi" ekanligi alohida e'tirof etilgan. Shuningdek, BMT 1975 yilda "Nogiron shaxslar huquqlari to'g'risida"gi Deklaratsiyani qabil qildi. Mazkur Deklaratsiyada ta'kidlanishicha: "Nogironlar shaxsiyatini hurmat qilish huquqi ularda tug'ilishi bilan mavjud bo'ladi. Nogironlikning kelib chiqishi, tabiati va jiddiylik darajasidan qat'iy nazar, fuqaro o'z yoshidagi tengdoshlari bilan bir xil huquqlarga egadirlarkim, shu bilan birga ular mumkin qadar to'laqonli yaxshi hayot kechirish huquqiga ham ega" ("Nogiron shaxslar huquqlari to'g'risida"gi Deklaratsiya (3-modda).

BMT tomonidan 1989- yilda qabul qilingan "Bolalar huquqlari to'g'risidagi Konvensiya" barcha bolalarning huquqlarini hamma joyda amalga oshirish maqsadida ishlab chiqarilgan inson huquqlari borasidagi xalqaro shartnoma hisoblanadi.

“Bolalar huquqlari to’g’risidagi Konvensiya” barcha bolalarning huquqlarini himoya qiladi. Mazkur Konvensiyaning 2-moddasida “Bolalar ularning ota-onalari, boquvchilarining irqi, terisining rangi, jinsi, tili, dini, siyosiy va boshqa e’tiqodi, milliy, etnik yoki ijtimoiy kelib chiqishi, moddiy ahvoli, sog’lig’i, qanday holatda tug’ilganliklari va boshqa holatlaridan qat’iy nazar kamsitishlarga mahkum etilmasiligi kerak” - deb qat’iy belgilangan. Konvensiyadagi barcha huquqlar maxsus yordamga muhtoj bolalar uchun ham tegishli bo’lib, ularga barcha bolalar qatori teng munosabatda bo’lish kafolatlanadi.

Imkoniyati cheklangan bolalar ta’limini tashkil etish masalasi eng dolzarb masalalar qatorida qarala boshladi. Natijada, 1990 - yilda Tailandda o’ta muhim Umumjahon Konferensiyasi bo’lib o’tdi. Bu konferensiyada “Ta’lim hamma uchun” Umumjahon Deklaratsiyasi qabul qilindi. “Ta’lim hamma uchun” Umumjahon Deklaratsiyasini dunyoning 155 ta davlat hukumatlari va 150 dan ortiq nodavlat tashkilotlari qabul qildilar. “Ta’lim hamma uchun” Umumjahon Deklaratsiyasi har bir bolaning to’laqonli va mukammal ta’lim olishini kafolatlad.

Ushbu Deklaratsiyada quyidagicha bayonot qilingan: “Maktablar bolalarning imkoniyatiga qarab emas ish sifati va maktab ta’limiga javob berishi bilan xarakterlanadi.

Ular quyidagilardan iborat:

- har bir bolaning huquqi ommaviy maktabda ta’lim tarbiya olishni talab etadi;
- o’qitishning metod va metodikalari bolaning nuqsoniga qarab tanlanadi;
- maktabda to’laligicha korreksion pedagogik yordam tashkil etiladi;
- bolalar to’g’risidagi qaror kompleks tarzda qabul qilinadi;
- bolaning har bir shaxsiy huquqi kafolatlanadi;
- maktabda integratsiya tamoyiliga o’quv rejaning asosi sifatida qaraladi;
- inklyuziv maktablarning moddiy ta’minoti yaxshilanadi”.

1994 yilning 7-10 iyun kunlarida Ispaniyaning Salamanka shahrida 2-yirik Umumjahon Konferensiyasi bo’lib o’tdi. Mazkur Konferensiya “Salamanka Deklaratsiyasi va alohida yordamga muhtoj bolalar ta’limining kelgusida ijrosini ta’minlash Ramkasi” deb atalib, shu yili “Salamanka bayonoti va Ish faoliyat Rejasi” nom bilan uning ish mazmuni nashr etildi. Salamanka bayonoti va Ish faoliyati Rejasining asosiy yetakchi tamoyili shundan iboratki, maktablar barcha bolalarni, ularning jismoniy, aqliy, ijtimoiy, hissiy, tili va boshqa xususiyatlaridan qat’iy nazar o’qishga qabul qilishlari lozim.

Mazkur hujjatda ta’kidlanishicha:

“Har bir bola ta’lim olish va o’ziga muvofiq darajada bilimga erishish huquqiga ega: Maorif tizimi va ta’limiy dasturlar turli xil xususiyat va ehtiyojlarni hisobga olgan holda tuzilib, shu ishga yo’naltirilsin. Maxsus yordamga muhtoj bolalar uchun oddiy maktablarga borish imkoniyati yaratilsin;

Maxsus yordamga muhtoj bolalar bilan ishlash oddiy maktablarning ish faoliyati doirasiga kirar ekan, bu jarayon quyidagi maqsadlarga erishishning eng samarali vositasi bo’la oladi:

- Ajratib qo’yish illatiga qarshi kurash;

- Do'stona insonparvar jamoalarni yaratish, o'z tarkibiga maxsus ehtiyojlari bo'lgan shaxslarni olgan jamiyatni qurish;

- Barcha bolalarning ta'lim olishiga erishish" (Salamanka bayonoti 2-band).

Salamanka Bayonoti va Ish faoliyat Rejasining ishlab chiqilishi jahon miqyosida "Ta'lim hamma uchun" mazmunidagi ta'lim siyosati ilgari surilib, maxsus ehtiyojli bolalarni umumta'lim tizimi sharoitida o'qitishning yo'llari belgilab berildi. Ammo bu ta'lim tizimining mazmun-mohiyatini yanada aniqroq va mustahkamroq huquqiy jihatdan asoslash, qat'iy belgilab berish lozim edi. Shuning uchun 2000 yilning 26-28 aprel kunlari Dakarda ta'lim to'g'risida xalqaro Forum qatnashchilari tomonidan "Dakar harakat dasturi" qabul qilindi. Ular 10 yil oldin qabul qilingan "Ta'lim hamma uchun" Xalqaro Deklaratsiya (Djomten-Tailand-1990 yil) ni qayta tasdiqlab, ratifikatsiya qildilar. Dakar harakat dasturi "2000 yilga qadar jahon miqyosida ta'lim hamma uchun amaliy faoliyatining darajasini baholash" maqsadiga asoslanildi. Bu baholashda har bir davlat o'zining ta'limni barcha bolalar uchun taminlanganlik darajasini tahlil qilib chiqish vazifasi topshirildi.

Dakar harakat Ramkasiga kirgan barcha davlatlar 2002 yilga qadar "Ta'lim hamma uchun" rejasini mukammal tuzib, 2015 yilga qadar bu ta'lim tizimini amaliyotga to'liq joriy etishlari lozim deb topildi. Ushbu harakat Ramkasi tarkibiga kiruvchi davlatlarning barchasi "Har bir insonga va har bir jamiyatga" shiori ostida barcha insonlar va bolalar ta'limini to'laqonli ta'minlash majburiyatini oladilar. Bu harakat dasturida "Ta'lim xavfsiz, sifatli, bolaning sog'lig'ini himoya qilib, mustahkamlaydigan, hamma uchun birdek, inklyuziv tarzda va barcha zaruriy resurslar bilan ta'minlangan bo'lishi lozim. O'qituvchilar saviyasi va o'quv rejalar "Ta'lim hamma uchun" maqsadlariga javob berishi kerak" - deb belgilangan («Dakarskie ramki deystiy»-Frantsiya 2000 yil, 20-21 betlar).

Shunday qilib, maxsus ehtiyojli bolalar ham jamiyatning to'laqonli va teng huquqli a'zosi ekanligi e'tirof etilib, ular ta'limida alohida yangicha yondashuv maydonga keldi. Bu ta'lim tizimlari barcha bolalarning tili, dini, millati, ijtimoiy kelib chiqishi, irqi, jismoniy va ruhiy holatlaridan qat'iy nazar ta'limga jalb etishni ko'zlovchi "inklyuziv" ta'lim nomi bilan ataldi.

Inklyuziv ta'lim (ingliz tilidan olingan bo'lib, inclusive, inclusion-uyg'unlashmoq, uyg'unlashtirish, qamrab olmoq, qamrab olish ma'nolarini bildiradi) bu davlat siyosati bo'lib, normal rivojlanishdagi va maxsus ehtiyojli bolalar o'rtasidagi to'siqlarni bartaraf etish, maxsus ta'limga muhtoj bolalar va o'smirlarni rivojlanishidagi nuqsonlar yoki iqtisodiy qiyinchiliklardan qat'iy nazar oilaning faol ishtirokida umumta'lim tizimiga to'liq qo'shishni va ijtimoiy hayotga moslashtirishni ifodalovchi ta'lim tizimidir.

Yuqorida keltirilgan me'yoriy hujjatlar asosida imkoniyati cheklangan bolalar va o'smirlarni ham umumta'lim muassasalarida tenghuquqlilik asosida o'qitish va tarbiyalash masalasi huquqiy jihatdan kafolatlandi. Chunki alohida ehtiyojli bolalar inklyuziv ta'limining samarali tashkil etilishi natijasida:

- imkoniyati cheklangan farzandlari mavjud bo'lgan oilalarning moddiy va ma'naviy muammolariga barham beriladi va mahallarda ajratish iskanjasidan qutulishga imkon yaratiladi;

- imkoniyati cheklangan bolalarni maktablar va jamoatchilik orasida kamsitishlarning oldi olinadi, bolalar o'rtasida tenghuquqlilik ta'minlanadi, do'stona munosabatlar shakllanadi;

- maxsus ehtiyojli bolaning o'z oilasi va jamiyat davrasida bo'lishdek ulkan imkoniyat yaratiladi;

- jamiyatning yanada inklyuzivlashuviga olib keladi;

- barcha uchun ta'lim sifati yanada yaxshilanadi;

- imkoniyati cheklangan bolalar sog'lom tengdoshlari orasida tabiiy sharoitlarda yashash va mehnat qilishga moslashadilar;

- imkoniyati cheklangan bolalarning ijtimoiy jamiyatga erta va samarali moslashishlari ta'minlanadi, ya'ni jamiyatda boshqalar ko'magiga qaramlar soni kamayadi.

Yuqorida samaradorlikka erishish uchun inklyuziv ta'limda quyidagi vazifalar amalga oshiriladi:

- barcha ta'lim muassasalarida imkoniyati cheklangan o'quvchilarning ta'lim olishlari uchun zarur moddiy-texnik, psixologo-pedagogik va korreksion yo'naltiruvchi sharoitlarni yaratish;

- o'quvchilar o'rtasidagi ta'limdagi tenglik huquqini kafolatlash;

- imkoniyati cheklangan bolalar va o'smirlarni oilalardan ajramagan holda yashash huquqini ta'minlash;

- jamiyatda imkoniyati cheklangan bolalar va o'smirlarga nisbatan do'stona va mehr-muhabbatli munosabatni shakllantirish;

- jamiyatning va oilaning faol ishtirokida nogiron va sog'lom bolalar o'rtasidagi to'siqlarni bartaraf etish, ijtimoiy hayotga erta moslashtirish;

- jamiyat rivojining faol ishtirokchilarini ko'paytirish, ishsizlar sonini yanada kamaytirish;

- barcha uchun ta'lim sifatini oshirish asosida davlat iqtisodini o'stirish va xalq ma'naviyatini yuksaltirish.

Imkoniyati cheklangan bolalar inklyuziv ta'limi asosan umumiy, maxsus ehtiyojli bolalarning yashash joyiga yaqin bo'lgan muassasalarda tashkil etiladi. Bunday muassasalar barcha bolalarning turli jismoniy ehtiyojlari, yakka xususiyatlari, ularning qobiliyatlari, o'qitish usullari va ta'lim bosqichlaridagi farqlarni aniqlaydi hamda ularning imkoniyatlari, o'zlashtirish darajalarini inobatga olgan holda, tabaqalashtirilgan ta'lim-tarbiya tizimini tashkil etadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Vigotskiy L.S. Voprosi detskoy psixologii. – M.: SPB. 1999.

2. Beltyukov V.I. Vzaimodeystvie analizatorov v protsesse vospriyatiya i usvoeniya ustnoy rechi (v norme i potologii) – M.: Pedagogika. 1997.
3. Bogdanova T.G. Surdopsixologiya. –M., 2002.
4. L.Mo'minova, Sh.Amirsaidova va boshqalar. Maxsus psixologiya -T.: Fan va texnologiyalar ,2013.
5. P.Po'latova, L.Nurmuxamedova, Sh. Amirsaidova. Maxsus pedagogika -T.: Fan va texnologiyalar, 2014.